

Hegel'in Ödipal Sfenksi: Doğu-Batı Karşılaşmalarının Bir Yansıması

LÜTFİ SUNAR

Doç. Dr. İMÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji

NAPOLYON'UN AÇTIĞI PERDE

ORYANTALİST RESİMLER ARASINDA HİÇBİRİ ÜNLÜ EKSPRESYONİST RESSAM JEAN-LÉON GÉRÔME'NİN NAPOLYON BONAPARTE'İ MİSİR'DA Sfenks önünde gösteren çizimi kadar Doğu-Batı ilişkilerinin doğasını yansıtmaz. Gérôme resmine Oedipus ismini koymuştu.¹ Oedipus, şu sonradan Freud'un ölümsüzleştirdiği komplekse isim babası olan; babasını öldürüp, annesiyle evlenen mitolojik karakter. Gerçekten de Garb'ın Şark ile ilişkisi tarih boyunca tam da Oedipus kompleksi çerçevesinde yürür.² Aslında bu, çağdaş Batılıların gözünde mitolojideki hikayeye uygun bir biçimde Batı'nın kaçamayacağı lanete eşdeğer bir yazgıdır. Aynen genç Oedipus'in şehrin dolayında dağlık bir buruna yerleşen ve bir çiğ et yiyen Mısırlı Sfenks'in bilmecesini çözüp kral olması gibi Napolyon da Şark'ın bilmecelerini çözmek üzere yanında bilim adamları götürür. Napolyon'un binlerce yıldır orada olan ve Mısır mitolojisinde yaşayan heykelleri temsil eden Sfenks'in önünde at üstünde dikilişi tam da Şark ile

1 1886'da çizilen resmin orijinali Kaliforniya Hearst San Simeon State Historical Monument'de bulunmaktadır.

2 Oedipus ve Sfenks hikayesinin detaylı bir incelemesi için bkz. (Renger, 2013).

Jean-Léon Gérôme/ Napolyon Bonaparte

Garb'ın ilişkilerinde yeni bir dönemi sembolize etmektedir.

Napolyon'un Sfenks'ten istediği şey onun ölümsüzlüğüdür. Zira, Firavunların ölümsüzlüğün bilgisini buldukları rivayet edilir. Nitekim orijinal hikayede de Sfenks'i alt eden Oedipus'un bilgisidir. Sanki bu hikaye alttan alta Doğu'nun bilgeliği elde edilmeden onu alt etmenin pek de mümkün olmadığını, ondaki sonsuzluğun elde edilemeyeceğini bildirmektedir. Napolyon da öyle yapmıştır zaten. Onu farklı kılan şey Mısır'a giderken yalnız gitmemesidir. Yanında götürdüğü ve Mısır'da kendisine katılan Ceberti gibi "âlim"lerle Mısır'ın bilgisini elde etmeye girişmiştir.

Napolyon kendisini Mısır'ı fetheden bir Sezar gibi görüyordu. Sfenks ile yüzleştğinde bilmeceyi çözen Oedipus olarak görüldüğü için Gérôme resmine bu ismi layık görmüştü. Ama onun Mısır macerası pahalıya patladı. Ordusu

bozuldu, donanması battı. Napolyon bir galip idi ama bir fatih değil. Emperyalizm çağını başlatan Napolyon büyük günahın da ilk failidir. O da Oedipus gibi göz kamaştırıcı bir sonsuzluk vaadi ile büyük günaha girmeyi göze almıştı. Modern Batı onun açtığı yoldan umutsuzca yürümeyi seçti. Hegel bu yürüyüşü bize bir ilerleme hikayesi olarak anlatır ve Kant gibi çocuklukta kırışa çağırır.

SFENKS BİR YÜZLEŞMENİN SEMBOLÜDÜR

Hegel, Jena Savaşı'ndan bir gün önce, 13 Ekim 1806'da Napolyon'u görür ve defterine şunu not eder: "İmparatoru, bu dünyanın ruhunu, gördüm." Hegel, başka bir yerde Sfenks'in önündeki Napolyon'un "uzanıp dünyaya egemen olma" arzusunu "harika bir duygu"

olarak niteler.³ Hegel için Napolyon'un dünyayı ele geçirme arzusu onu dünyanın ruhuna dönüştürmektedir. Böylece filozof egemenlik ile modern siyaset arasındaki bağlantıyı keşfetmiştir. Ama nereye egemenlik? Mısır'dan başarısız bir şekilde dönmüş olan Napolyon aslında Jena'da Almanları bozguna uğrattırırken yönünü bir kez daha Doğu'ya çevirmiştir. Hegel'e göre Dünyayı fethetmeye yazgılı bu büyük Fransız soluğu Saint Petersburg önünde alacaktır. Orada bir kez daha yenilse de Doğu'nun kapısı artık aralanmıştır.

Tarih Felsefesi'nde Hegel (1902, s. 272) Oedipus hikayesindeki Sfenks'i Doğu ile karşılaşmanın bir sembolü olarak görür ve bu sahneyi özel olarak açıklamaya çalışır. Hegel, burada Mısır'ı genel olarak Asya'nın bir parçası

3 Hegel bu meseleyi 1807'de kaleme aldığı *Tin*'in Fenomenolojisinde uzun uzun inceler.

olarak, özel olarak da İran'ın bir cüzü olarak görmektedir. Herhalde Sfenks hikayesinin üretildiği Antik Yunan'da Doğu ile karşılaşmanın daha çok İran üzerinden gerçekleşmesi onda böyle bir tasnif ihtiyacı meydana getirmiştir.

Ona göre Mısır kutsallıkları sadece bir hayvan değil aynı zamanda insan

Hegel felsefesine göre Mısır sorunu ortaya koymuşsa Yunan da onu çözmüştür. Mısırlı Sfenks bilmeceyi sorar, Yunanlı Oedipus ise onu çözer. Batı'nın tarihsel misyonu ona göre bilmeceyi çözmek, kapalı kilitleri açmaktır. Ama bir taraftan da bilmeceyi soran Doğu, ihanete uğramış bir baba gibi bilinçaltını

tarafından alt edilmişinin bir sembolüdür (Hegel, 2006, s. 327).

ÖZGÜRLEŞME İÇİN DOĞADAN/DOĞU'DAN KOPUŞ

Batı dışı toplumlara dair analizler Hegel'in felsefesinde ciddi bir yer tutmaktadır. Onun *Felsefe Tarihi, Tarih Felsefesi; Estetik, Fenomenoloji* isimli eserlerinde yoğunlaşan incelemeleri özellikle Asya olarak nitelediği Hint, Çin, İran ve Mısır üzerine odaklanmaktadır.

Montesquieu Avrupa'da Doğu'ya bakış açısını sistematikleştirmişse Hegel de onu kalıplaştırmıştır. Hegel Şark despotizmi ile ilgili analizlerinde

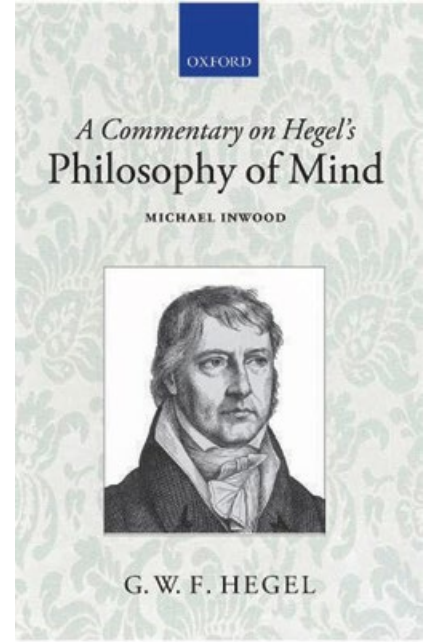
Hegel

ile hayvanın bir karışımıdır: "ruhani olan, bir insan yüzü olarak hayvandan kopar." Hegel'e göre Sfenks'in insan yüzü ruhu, hayvan bedeni ise doğayı temsil etmektedir. Hegel (1902, s. 289), Mısırlı "ruhaniyetin" bir bulmaca gibi "çözülecek bir anlamı" olduğunu düşünür. Burada bulmaca kısmını Sfenks'in insan yüzü temsil eder. Mitolojide Oedipus'un Sfenks'in bulmacasına verdiği cevap insanın anlamını çözmek manasına gelmektedir. Böylece Doğu'dan Yunan'a geçiş gerçekleşmiştir. Hegel bu hikayede anlatılan sembolizasyonda Sfenks'in hayvan tarafında hapis kalan insanın, doğaya gömülü olan ruhun özgürleşmesini görür. Ona göre insanlığın macerası ruhun bu gelişiminde yatmaktadır. Ona göre Yunan toplumu bu anlamda bir özgürleşmeyi temsil eder. Bir bakıma

meşgul etmektedir.

Oedipus Sfenks'e ihtiyaç duyar. Sfenks olmadan Oedipus babasını öldüren sıradan bir prens olarak tarihe geçecektir. Efsanedeki kahramanın Oedipus olabilmek için Sfenks'in bilmeceyi çözmesi gerekmektedir.

Hegel, *Estetik*'te Sfenks'i sembollerin sembolü olarak görmektedir (Hegel, 1975, s. 360). Ona göre Phix ile Horamkhet'in bir karışımı olan Sfenks gelişimin kilitlendiği bir noktayı temsil etmektedir. Sfenks aynı zamanda Hegel için de bir semboldür: Sfenkslerin yenilgisinin, Doğu'ya egemenliğin bir sembolü. Onun Sfenks'i doğanın insan tarafından, gizemin sarahat tarafından, muammanın düşünce tarafından ve nihayetinde bütün bunları sembolize edecek bir biçimde Doğu'nun Batı

ciddi bir biçimde Montesquieu'nun ve İskoç aydınlanmacılarının, özellikle Adam Ferguson ve Adam Smith'in etkisi altındadır (Henderson & Davis, 1991).

Hegel'e göre insan ruhunun ilerlemesinin temel koşulu doğadan bağımsız hale gelmesidir. Hegel insanla doğa arasındaki ilişkiyi bir karşıtlık ilişkisi olarak ele alır. Hegel'e göre "İnsanın genel bilinci doğa ve ruh olmak üzere iki ayrı alan içerir." Bu iki alandan doğa

verilidir, ruh alanını ise insanın kendisi yaratır ve ardından gerçekliğe uygular. Dolayısıyla “İnsan doğanın antitezi olarak ortaya çıkar ve kendisini ikinci alanda [ruhun alanında] inşa eder.” (Hegel, 1984, s. 44).

Bu bakımdan Hegel, Doğu dünyasını doğaya gömülmüş ve bağımlı bir yer olarak görür. Doğu’da parça parça bazı alanlarda doğa ile kopuş gerçekleşse de tam olarak insan doğadan kopamamış, öznel özgürlüğünü elde edememiştir (Hegel, 1971, s. 44). Bunda hiç şüphesiz romantiklerin doğal, bozulmamış bir yer olarak Doğu fikrine bir tepki vardır. Hegel, Doğu ile ilgili imgeleri onlardan almakta ama tam tersine çevirerek kullanmaktadır. Hegel, Rousseau, Romantikler ve Schlegel tarafından dillendirilen insanlığın eski ilkel cenneti ve “soylu vahşi” fikrine pek sıcak bakmaz (Hegel, 1984, s. 132). Ona göre “Özgürlük ruhun kendisi hakkındaki tefekkürü ve doğadan kopuşu iken, doğal hal olarak adlandırılan durum, ancak ruhun safi bir biçimde doğaya gömülü olmasının, vahşilik ve esaretin bir koşuludur.” (Hegel, 1984, s. 98).

Hegel doğa ile ilişkinin dinlerin yapısı üzerinden takip edilebileceğine inanmaktadır. Ona göre Doğu dinleri doğanın üstünlüğüne ve mistik bir biçimde anlaşılabilirliğine dayanmaktadır. Dinler doğanın rutinini tekrarlamaya dayalıdır. Çin dininin özü olan atalara, imparatora veya ruhlara tapınmanın anlamı değişmeyen döngüsel bir doğal düzenden kopamamaktır. Hint dinlerinde kast sistemi doğanın içindeki ayrımların toplum içindeki uzantısı olarak işlev görmektedir. Her bir kastın mensupları kendi iradeleri ile değil doğal olarak doğumla birlikte o kast dahilinde yer almaktadırlar: Doğanın belirleyiciliğinde “tüm ilişkiler vahşi ve zorlamadır” (Hegel, 1902, s. 114). Hegel’e (1902, s. 174, 272, 299) göre Hindistan’da, Mısır’da ve eski Yakın Doğu’da (Asur ve Babil) doğanın en üstün ve erişilmez bir güç olduğuna inanılmaktadır. Doğu’da

Napoleon Bonaparte

din doğa ile özdeşleşme üzerine kuruludur. Bu sebeple buralarda insanın doğa karşısında bir gücü yoktur ve öznel özgürlüğünü elde edemez. Bu anlamda İran’ın eski “ışık dini” ile İslam istisnadır. Ancak bu girişimler de insanın doğadan tamamen koparak özgürleşmesini sağlayamamıştır. Zira bunlar da tam aksi yönde gelişerek dünyanın somut düzeninden kopmuşlar, mistikleşmişler ve gerçekliği yadırgamaya başlamışlardır. Ona göre, Doğu’da dinin doğaya bağımlılığı o kadar ileri düzeydedir ki “cennet bile doğadan

başka bir anlama sahip değildir” (Hegel, 1902, s. 195-196, 237). Buna mukabil ona göre Hristiyanlıktaki aktif Batılı ruh evrensel ile partiküler arasında verimli bir denge oluşturmuştur. İnsanı ve dini doğadan kurtarmıştır (Hegel, 1902, s. 445-446).

Hegel’e göre Doğu’da toplum doğal ilkelere göre örgütlenmiştir.⁴ Hegel

4 Toplumun doğal yaşama göre basit bir biçimde örgütlenmesi ile gelişmiş iş bölümü etrafında karmaşık ve kapsamlı örgütlenmesi sosyolojik düşüncede 19. yüzyılda yaygın hale gelen gelecekteki toplum modern toplum ayrımlarının

doğallık ile akılcılık arasında bir karşıtlık kurmaktadır. İnsanın akılcı olması doğaya müdahale etmesini ve onu dönüştürmesini gerektirmektedir. Hegel'e göre insan doğaya bağımlı veya doğal ise bunun en temel anlamı ruhun gelişmeyişi, hatta insanın ergenleşemesidir. Hegel bu bakımdan Doğulu,

Hegel'in insanlığın gelişmesinde temel koşul olarak gördüğü bireysel özgürlüğün gelişimi ancak doğadan kopma, daha doğrusu onun antitezi olduğunun farkına varma ile gerçekleşebilir. Eğer insan doğa karşısında güçsüz ve çaresiz olursa kendi kapasitesini gerçekleştiremeyecektir. Herhalde

kendi üzerine tefekkür sahibi olmayan imparatorlukları “tarihin çocukluk çağı” olarak resmetmektedir (Hegel, 1902, s. 165). Çocuğun iradesizliği ve kapasite sorunu ne ise Doğu'da insanın doğa karşısındaki imkansızlığı da odur.⁵

temelini teşkil etmektedir. Neredeyse bütün klasik sosyoloji homojen doğal bir toplumdaki heterojen bütüncül bir topluma doğru geçişi modernleşmenin ana teması olarak ele almaktadırlar.

5 Aydınlanma düşüncesinde insanlığın çağları ile insanın çağları arasında sık sık analogiler kurulmuştur. Kant Aydınlanmanın anlamı ve mahiyeti ile ilgili sık atıfta bulunulan bir yazısında Aydınlanmayı insanın çocukluktan çıkışı ve erginleşmesi olarak tanımlamaktadır. Bu bakımdan insanlığın başlangıcında olduğu varsayılan ilkellik ile çocukluk arasında da bir bağ kurulmaktadır. Hegel, Doğu toplumları ile ilgili değerlendirmelerinde sık sık çocuklukla ilişki kurar. Ona göre örneğin Çin'de despot karşısında bireylerin konumu çocuğun ebeveyn karşısındaki konumu gibidir; Hindistan'da

bunda kendisinden önceki yüzyılda Batı'da yaşanan teknik gelişmelerin ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi Hegel'in bu çerçevede İngiliz ekonomi politikçileri ve İskoç düşünürlerinin etkisinde olduğu söylenebilir: “Sanayide insan kendi nesnesidir ve doğaya kendi eylemlerinin damgası ile etkilediği, kendisine tabi olan bir şey olarak davranmaktadır.” (Hegel, 1902, s. 264)

DOĞU DÜNYASI VE DÜNYA RUHUNUN İLERLEMESİ

Hegel dünya ruhuna tanrısal bir konum atfetmektedir. Aydınlanma düşüncesinde nasıl ki tanrısal iradenin

çocuğun anlamadığı şeylerde korku duyması gibi doğadan korkulmaktadır. Bu sebeple Hint dinleri doğaya tapınmayı içermektedir.

yerini akıl, peygamberin yerini filozof almışsa Hegel'in modelinde de tarihte içkin olan akıl ve dünya ruhu tanrısal bir rol oynamaktadır. *Zihin Felsefesi*'nde Hegel (1971, s. 44), zihnin doğa ile bir karşıtlık ilişkisine girip kendi kendini gerçekleştirerek dahili bir diyalektik çerçevesinde dünya tarihini yarattığını dile getirir. Aslında akıl zihindeki tasarımı gerçek hayata hiçbir zaman tam olarak aktaramadığı için tecrübesinin de neticelerinden etkilenerek yeni bir tasarımı başlatır. Ama bunun ilk asgari koşulu doğadan kopmak ve onu değiştirebilecek bir tasarıma sahip olmaktır. Bu bilimsel düşünüşün ve akılcılığın da başlangıcıdır. Doğulular doğadan kopamadıkları için bu süreç hiçbir zaman başlamaz ve böylece tarih yapmanın, dünyayı değiştirmenin nesnel koşulları ortaya çıkmamış olur.

Bu bakımdan Hegel'in Doğu dünyası tanımlaması coğrafi değil daha çok kültürelidir. Hegel despotizmin statik bir sosyal yaşam oluşturduğunu düşünmektedir. Hegel, Aydınlanma yüzyılında popüler hale gelen Arist'o'nun despotizm tanımını bir kez daha üretir:

“Doğulular ruhun veya insanın kendinde özgür olduğunu bilmezler. ... Sadece bir kişinin özgürlüğünü bilirler, ama tam da bu nedenle, bu özgürlük safi zorbalıktır. ... Doğu'da özgür olan tek kişi despottur. Diğer herkes onun kuludur. Halbuki Yunanlılar ve Romalılar arasında bazıları ve Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Cermenler arasında herkes özgürdür.” (Hegel, 1984, s. 54)

Hegel tarihin gerçekleşmesini sağlayan güçleri açıklama peşindedir. Bu da onu dünya ruhu olarak adlandırdığı tüm olayları yöneten bir mekanizmaya ulaştırır. Tarih felsefesinde değişik topluluklarda dünya ruhunun kendisini nasıl serimlediğini, nasıl ortaya çıkardığını gösteren bir açıklama geliştirmeye çalışır. Böylece ruhun kendisini gerçekleştirme düzeylerine göre üçlü bir tarihsel aşamalandırma ortaya çıkarır.

Ona göre tarih insan doğasının özüne uygun bir biçimde ilerlemektedir. Hegel'in ilerlemeye dair çözümlenmeleri soyut ve felsefi bir mahiyet arz etmektedir. Hegel tarihte kendisini gerçekleştiren bir iç mantık görmektedir. Hegel'in analizinde sebep sonuçlardan ziyade tarihin ilerlemesinin kendi içinde gömülü bir anlamı ve mekanizması bulunmaktadır. Ona göre tarih kendi planını gerçekleştiren insanın doğasından temellenen ayrıksı bir itici karakter arz eder. Bu sebeple Hegel tarihsel ilerleme dediğinde toplumsal etkenlere bağlı olarak konuşmaz. Tarihten hareketle bir felsefe oluşturmaktan ziyade Hegel felsefeden hareketle bir tarihsel bakış geliştirir.

TARİHİN İLERLEMESİNDEKİ NORMATİF ETİK

Hegel'in ilerlemeci tarih felsefesi Batı'nın Doğu'dan kesin bir biçimde ayrılabilceği ve ayrılması gerektiği fikri üzerine kuruludur. Hegel'in Doğu olarak adlandırdığı "dünya" kendi içinde özü bakımından Yunan, Roma ve Germen dünyasından farklı bir yerdir.

Hegel tarihin ilerlemesinde normatif etik bir yön görmektedir. Tarihteki gelişmelerden bağımsız ve bu gelişmelerin arkasındaki itici güç olan dünya ruhu kendisini açmaktadır. Onun kendisini açması dünya tarihi olarak görülen Batı'daki olaylar silsilesinin de gerçekleşmesine neden olmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın diğer ilerlemecileri gibi maddi etkenlerle açıklanmayan bu ruhsal ilerleme daha iyi ve güzele doğru olan doğal bir hareket olarak ifade edilir (Hegel, 1984, s. 124). Bu ilerlemenin insanda içkin olarak bulunan potansiyelin gerçekleştirilmesi anlamına geldiğini düşünmektedir.

Peki ama neden bu ilerleme Doğu'da değil de Batı'da gerçekleşmiştir? Tarihin Doğu'dan Batı'ya akmasını sağlayan bir etken var mıdır? Yoksa ilerleme ve tarihsel amacın gerçekleştirilmesi bir anlamda Hristiyanlığın mesihçi

anlayışını mı andırmaktadır? İlerleme pek çok kez ifade edildiği gibi Batı'nın asla kaçamayacağı bir kader midir?

Hegel değişik yerlerde tarihin ilerlemesinde çeşitli entelektüel, toplumsal ve tarihsel etkenler sıralamaktadır. Bunlardan en önemlisi insanın özgürlüğü daha fazla arzuladığı bireyselliğin gelişmesidir. Bunun temel şartı olarak Hegel insanın doğa ile bütünlük bir biçimde yaşamaktan vazgeçmesini görür. Ona göre insan ancak doğadan koparak, onu kendi varlığını gerçekleştirmek için dönüştürmek zorunda olduğunu anladığında bireyselliğine doğru bir adım atmış olur. Bu bireysellik insanların özbilinçlerine daha fazla erişmelerini sağlamaktadır. İnsanın özbilincine varması akılcı bir düşünme biçimini

bütünlük ile birey tarihin ve doğanın işleyişini anlayabilecek ve onu dönüştürebilecek bir varlık kazanır. Böylece insanlar etik bir biçimde medenice bir arada yaşamının imkanını elde ederek "devleti" teşkil ettirebilirler. Devletin oluşumu bireylerin yeni bir bütünlüğünü temsil eder. Artık insanlar teker teker bireyliklerinin ötesinde bir varlık alanına ulaşmışlardır. Teker teker özne olmaksızın da tarihin akışına katılabilmek imkanına erişmişlerdir.

Tarihsel gelişmenin imkanını oluşturan bu etkenler silsilesinde Hegel'e göre Doğu daha birinci koşulda takılıp kalmıştır. Zira Doğu'da doğadan kopulamamış ona gömülü bir biçimde yaşam devam ettirilmiştir. Bu sebeple birey ortaya çıkmamıştır. Doğanın

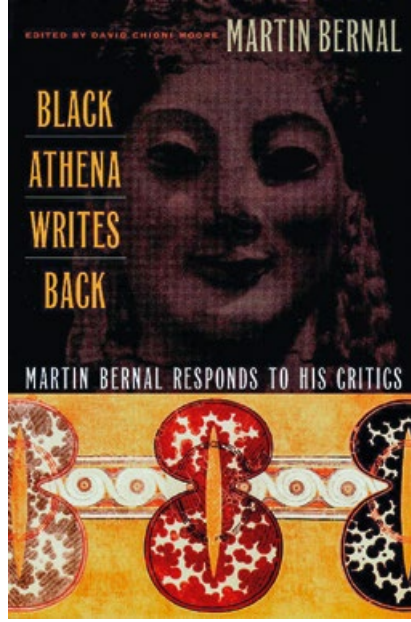
meydana çıkarmaktadır. Hegel'de akılcılık evvela soyut düşünebilme kapasitesini, ardından da soyutlularla somut gelişmeler arasında bağ kurma yetisini temsil etmektedir. Böylece özbilinçlerine varan ve akılcı düşünebilen bireyler etik bir bütünlük parçası haline gelebilirler. Bu etik bütünlük aslında tarihin öznesi olabilme kapasitesi anlamına gelmektedir. Bu

göbeğinde ona bağımlı bir biçimde yaşamayı sürdürebilecek despotik bir yönetimin ortaya çıkması ile de Doğu bir kısır döngüye düşmüştür. Bireyin bağımsızlığını toptan yadırgayan despotizm doğal koşulların dayattığı bir yönetim olarak Doğu'ya en uygun yönetim biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü burada tarihsel bir değişim ve toplumsal bir özgürlük yoktur. Doğu

ile ilgili kullandığı tanımlamaların tamamında kendisini yenilemekten aciz, değişmeyen bir toplumsal yapı resmeder. “Mekana ait olan imparatorlukların” yönetimi altında Doğu’da zaman durmuştur. Aydınlanmacıların bir dönem mükemmellik ve cennet imgeleriyle andıkları Çin’in ebedi nizami “tarihin dişlileri arasında çürümeye terk edilmiş” değişmenin hiçbir şekilde olmadığı bir bitkisel hayata benzetilmektedir. Öte yandan bu hususta John M. Hobson (2007) başka bir resim çizer. Modernitenin eşliğinde Avrupalılar’ın uygarlık fikri ve uygulamalarını Doğu’dan aldıklarını açık bir biçimde gösterir.

Hegel tarihsel gelişmenin amacının bireysel özgürlük anlayışının ve özbilincin üretilmesi olduğunu düşünmektedir. Doğu’da ise özgürlüğün zerresini bile üretmeyen tarih döngüsel bir boşluk içindedir. Bu çerçevede Hegel’de Batı zamanı, Doğu ise mekânı temsil etmektedir. Birinde ruh tarihte, diğesinde ise doğada tezahür etmiştir (Hegel, 1902, s. 125; 1984, s. 127).

Hegel’e göre Doğu’da tarih yazımı ve felsefesi yoktur. Doğu’da tarih yazımı olayların kronolojik ve öznel bir perspektiften yazılmasından ibarettir. Doğular kendilerinin (bilinçlerinin) ve tarihlerinin farkında değildirler. Ona göre Çin’de ve Hindistan’da çok eski dönemlere uzanan tarihsel kayıtlara rastlansa da bu yıllıklar sadece olayların anlatımından ibarettir. Mısırlıların bir tarih yazma gelenekleri yoktur. Onların tarihleri de Herodot gibi Yunanlılar tarafından kaleme alınmıştır. Doğular olayları anlatırlar ve tarihteki ilerlemeyi çözümleyemezler. Bu sebeple tarihin dışında kalmışlardır. Akdeniz’i dünyanın eksenini olarak gören Hegel dünya tarihinin bir parçası olmayı Avrupa ile temasa bağlamaktadır. Bu sebeple Akdeniz ile bağı olan İranlılar ona göre Doğu’da dünya tarihinin ne demek olduğunu bilen tek topluluktur. Özellikle Yakın Doğu’daki toprakları

dolayısıyla Akdeniz’e açılabilen ve buradan da “dünya” (Yunanistan ve Batı Avrupa) ile bağlantı kurabilmektedir (Hegel, 1902, s. 242, 263). Bu anlamda tarih Hegel’in kendi kurduğu hikayeye inanarak ilerlemektedir. Hegel’in Avrupa merkezliği açık bir biçimde bütün bir tarihi Avrupa’dan ve Avrupa’ya göre yorumlama isteğinde ortaya çıkmaktadır.

AT ÜSTÜNDE DÜNYA RUHU: İLERLEMENİN İSTİYORSAN DOĞU’YA GİT

Bu açıdan bakıldığında tek tarihsel hakikat Hegel’e göre modern Alman dünyasıdır. Ona göre Napolyon at üstündeki dünya ruhu olarak tarihin gizlerini faş etmiş ve Batı’nın tarihin atlasını baştan başa keşfetmesinin önündeki bütün setleri yıkmıştır. Ona göre Avrupa uygarlığı Antik Yunan’dan itibaren insanın içindeki ilerleme kapasitesini hayata geçirebilmesi için gerekli olan en uygun şartları her zaman bünyesinde taşımıştır. Doğu ile kıyaslandığında onun toplumsal yapısı ilerleme için gerekli olan yapıya daha müsaittir. Bu sebeple Batı uygarlığı ilerlemenin basamaklarını daha bir

azimle ve kararlılıkla tırmanmıştır. *Tarih Felsefesine Giriş*’te Yunanlılar ile Persler karşılaştığında ya da İskender’in seferinde doğal olarak özgürleştirici olanın kazanmasını istediklerini ifade etmektedir. Burada Yunanlılar özgürlüğü, Persliler ise köleliği temsil ettikleri için tarihin gelişimine uygun olan Yunanlıların kazanmasıdır. Benzer şekilde İngilizlerle Hintlilerin veya Çinlilerin karşılaşmasında mukadder olanın Hintlilerin ve Çinlilerin tarihin akışını anlamış olan bu fatihler önünde boyun eğmeleri olduğunu ifade etmektedir (Hegel, 1902, s. 207). Bu bakımdan Hegel ilerlemeyen durağan Doğu’nun en nihayetinde ilerleyen ve tarihte yeni aşamalar kateden Batı karşısında diz çökmesini mukadder olarak görmektedir.

Onun iki kahramanı İskender ve Napolyon Doğu’yu fethetmeyi simgelemektedirler. Neredeyse Hegel, Batı’nın ilerlemesinin temel göstergesi olarak Doğu üzerinde egemenliğini görmektedir. Tarihin bu anlarını kırılma noktası olarak alarak tarihsel ilerlemenin aslında dünya egemenliği anlamına geldiğini ifade etmektedir.

Hegel’in ilerlemeci tarih felsefesine göre insanlık ilkelden medeni olana doğru bir seyir izlemektedir. Bu sadece insanlığın ilerlemesini değil aynı zamanda toplumların da birbirinden farklılaşmasını ifade eden bir gelişmedir. Tarih, Doğu’dan Batı’ya doğru akan bir ırmağı temsil etmektedir. Onun bilginin gelişimi ile ilgili yaygın olarak kullanılan ifadesine göre Minerva’nın baykuşu Doğu’dan havalanmış ve ebedi yurdu olan Batı’ya konmuştur. Böylece Hegel aslında sadece tarihsel ilerlemeyi değil bu ilerlemenin Batılı faillerini de ortaya koymaktadır. Doğu dünyası Batı’daki bu gelişmelerin ana akımından koparak tarihin dışında kalmıştır.

Hegel, Çin sevdasının ve Hint tutkusunun eleştirisine özel bir önem vermektedir. Muhtemelen aydınlanma düşüncesinin ve onun karşıtlarının felsefi aşırılıkları olarak gördüğü bu

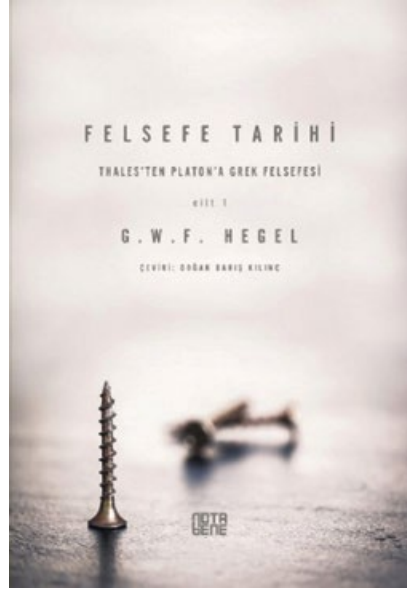
iki düşünme biçiminin doğmakta olan Avrupa toplumuna ve siyasetine uygun olmadığını düşünmektedir. Zira Hegel modern toplumun başka herhangi bir şeye bağlı olmaksızın kendi dâhilîlikleri ve kaynakları ile tanımlanmasına özel bir önem atfetmektedir. Bu da bizi Martin Bernal'ın (1998) tanımladığı Kara Athena'da beyazlaşma ve Antik Yunan mitinin doğması sürecine götürür. Hegel, uygarlığın kökeninin Yunan'a sabitlenmesinde başrol oyuncularından biridir.

ÇOCUKLUKTAN ÇIKIŞ: UYGARLIĞIN ÖDİPAL KOPUŞU

Hegel, Doğu'daki toplumsal ve siyasal yapının despotik olduğunu düşünmektedir. Ataerkillik ve Despotizm onda Doğu'daki her şeyi anlamlandıran meta kavramlar olarak işlev görmektedir. Hegel (1902, s. 235) tüm Doğu'da ataerkilliğin egemen olduğunu düşünmektedir. Doğu'da imparator en tepede bütün aileyi kollayan gözeten ve onlara hükmeden bir baba gibidir. Burada dinî otorite ile siyasi otoritenin birlikteliği paternalizmin diğer bir temel koşuludur. Doğu'da (Çin'de, Hint'te, Osmanlı'da) imparator aynı zamanda dinî otoritenin de başıdır. Dolayısıyla dinî otoritenin oluşturduğu organik ilişkileri kendi siyasal yönetimi için kullanabilir. Hegel, Avrupa siyasal tecrübesine dayanarak devlet ile kilisenin birbirinden ayrı olması gerektiğini düşünmektedir. Halbuki Doğu'da devlet ile din kurumsal bakımdan olmasa bile (zira ona göre kurumsal birleşme için gerekli olan devlet ortada yoktur) işlevsel bakımdan birbirinin içine geçmiş vaziyettedir.

Paternalizmi toplumun erişkin olamaması ile ilişkilendiren Hegel, ataerkil yönetim altında yaşayan milletlerin çocukluklarından çıkamadıklarını dile getirir (Hegel, 2005, s. 148). Çin'de hükümdar karşısında bütün halk reşit olmayan çocuk gibidir. Kant'ın Aydınlanma ve erişkinlik,

çocukluktan kurtulma temaları sıkı bir biçimde Hegel'de de mevcuttur. Ona göre Avrupa'da ne yapacağına tamamen kendisi karar veren otonom bir birey söz konusudur. Halbuki Çin'den başlayarak Doğu'da birey toplumdan tam anlamıyla kopamamıştır (Hegel, 1902, s. 191). Aile devlet işlerinin içinde yer

aldığı gibi devlet de aile ilişkilerinin içinde yer alır.

Hegel'in Doğu'yu sık sık babalıkla ilişkilendirmesi manidardır. Aslında burada Oedipus'un Sfenks'ine bir kez daha döneriz. 19. yüzyılın şafağında gittikçe Doğu'da egemenlik alanlarını genişleten Batılılar bir bakıma Baba'dan kurtulma peşindeki oğul gibidirler. Zira geride beslendikleri ve kendilerine temel teşkil eden bir uygarlık birikimiyle büyük Doğu uygarlıkları vardır ve bu uygarlıkların sadece siyasal veya askeri olarak alt edilmesi Batılı modernitenin kendisini gerekçelendirmesi için yetmemektedir. Ancak bütün bir tarih yeniden yazılır ve Doğu'nun uygarlıkları bu tarihten silinirse Batılı egemenlik rakipsiz kalacaktır. Bunun için de babanın öldürülmesi gerekmektedir.

Sonuçta Doğu'yu yok eden ve doğaya egemen olan Batı, artık kendini Oedipus gibi kendi günahının bataklığında bitmez acıların kollarında bulacaktır. ■

KAYNAKÇA

- Bernal, M. (1998). *Kara Atena: Eski Yunanistan uydurmacası nasıl imal edildi? 1785-1985* (Ö. Buze, Çev.). Kaynak Yay.
- Hegel, G. W. F. (1902). *The Philosophy of History* (J. Sibree, Çev.). P.F. Collier.
- Hegel, G. W. F. (1971). *Hegel's Philosophy of Mind. Being Part Three of the Encyclopaedia of the Philosophical Sciences* (W. Wallace & A. V. Miller, Çev.). Clarendon Press.
- Hegel, G. W. F. (1975a). *Aesthetics. Lectures on Fine Art* (T. M. Knox, Çev.; C. 1-2). Clarendon Press.
- Hegel, G. W. F. (1984b). *Lectures on the Philosophy of World History. Introduction* (H. B. Nisbet, Çev.). Cambridge University Press.
- Hegel, G. W. F. (2005). *Philosophy of Right* (S. W. Dyde, Çev.). Batoche Books.
- Hegel, G. W. F. (2006). *Hegel: Lectures on the Philosophy of Religion: One-Volume Edition, The Lectures of 1827* (P. C. Hodgson & J. M. Stewart, Çev.). OUP Oxford.
- Henderson, J. P., & Davis, J. B. (1991). Adam Smith's Influence on Hegel's Philosophical Writings. *Journal of the History of Economic Thought*, 13(02), 184-204. <https://doi.org/10.1017/S1053837200003564>
- Hobson, J. M. (2007). *Batı medeniyetinin doğulu kökenleri* (E. Ermert, Çev.). Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Renger, A.-B. (2013). *Oedipus and the Sphinx: The Threshold Myth from Sophocles through Freud to Cocteau* (D. A. Smart, D. Rice, & J. T. Hamilton, Çev.). University of Chicago Press.
- Sunar, L. (2012). Aydınlanma Döneminde Doğu'ya Bakış: Değişen İlgi ve Söylemler. *Sosyoloji Dergisi*, 24, 59-82.
- Whelan, F. G. (2009). *Enlightenment political thought and non-Western societies: Sultans and savages*. Routledge.